

Ὡσαύτως ἐν πολλοῖς συμφωνεῖ τοῖς Στωϊκοῖς, οἵτινες ἐταύτιζον θεὸν καὶ φύσιν καὶ παρεδέχοντο ὅτι πάντα γίνονται καθ' εἰμαρμένην καὶ ἀνάγκην ἀπαραίτητον, κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀϊδίου ἀκολουθίας καὶ ἀλληλουχίας αἰτίων καὶ αἰτιατῶν¹. ὅτι πάντα ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ θεοῦ, ὅστις εἶναι τελειότατος νοῦς καὶ ἅμα τελειοτάτη ὕλη· ὅτι ὁ κόσμος ἔχει πρὸς τὸν θεὸν ὡς τὸ σῶμα πρὸς τὴν ψυχὴν, ὅτι ἄρα πάντα καὶ δὴ καὶ οἱ ἄνθρωποι ζῶσι καὶ δρῶσιν ἐν τῷ θεῷ. Συμφέρεται δ' ἐκείνοις καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ θεωρίᾳ, καθ' ἣν ἀρετὴ εἶναι τὸ κατὰ Λόγον ζῆν², ἰδίᾳ δ' ἐν τῇ περὶ παθῶν διδασκαλίᾳ καὶ τῇ ὑποτυπώσει τοῦ βίου τοῦ ιδεώδους ἀνθρώπου, τοῦ σοφοῦ.

Τέλος συμφωνεῖ τῷ Πλωτίνῳ ἐν οἷς οὗτος ἔχει κοινὰ μετὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ μυστικῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τῇ περὶ τῆς ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἀπολαύσεως τοῦ θεοῦ (fruitio Dei)³.

8. Χαρακτηρισμὸς τοῦ συστήματος.— Ὁ Σπινόζας — ἀνὴρ συνάπτων ἐν ἑαυτῷ σπανίαν δύναμιν διανοίας μετὰ ἰσχυρᾶς βουλήσεως, παιδικῆς ἀγαθότητος, ἀκριβῆ τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας ἐπίγνωσιν μετὰ μεγίστης μετριοφροσύνης — συνήρμοσε καὶ συνήνωσε τὰς ἐν τῷ 17ῳ αἰῶνι κρατούσας ποικίλας καὶ ἀντιθέτους τάσεις, μυστικὴν καὶ ὀρθολογικὴν, πανθεικὴν καὶ θεϊστικὴν, θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν. Εἰ καὶ ἀντέχεται θρησκευτικῶν θεω-

1. Καὶ αὐτὰ τὰ φαινόμενα ὡς κακὰ (ἔλεγον καὶ ἐκεῖνοι) ἔχουσιν ἀκολουθίαν καὶ εἶναι χρήσιμα· « κακίαν δὲ ἐθέλειν ἄραι οὔτε δυνατὸν ἐστὶν οὔτ' ἔχει καλῶς ἀρθῆναι . . . γίνεται γὰρ αὐτὴ πως κατὰ τὸν τῆς φύσεως λόγον καί, ἵνα οὕτω εἶπω, οὐκ ἀχρήστως γίνεται πρὸς τὰ ὅλα· οὐδὲ γὰρ ἂν ἀγαθὸν ἦν ». (Πλουτ. περὶ τῶν κοιν. ἐνν. 13 καὶ 14).

2. Eth. 4,36, Demon. « Κατ' ἀρετὴν ἐνεργεῖν σημαίνει ἐνεργεῖν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ Λόγου, ἡ δὲ τάσις πρὸς τὸ κατὰ Λόγον ζῆν σημαίνει « νοεῖν » συνωδᾶ πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς στωϊκῆς ἠθικῆς « ὁ μ ο λ ο γ ο υ μ ἔ ν ω ς τ ῆ φ ύ σ ε ι ζ ῆ ν », ἥτοι συμφώνως τῇ λογικῇ φύσει καὶ τῇ ἀρετῇ.

3. Ταῦτα ἐκτίθενται ἐν τῇ « Περί ἀνθρώπου » (De homine) πραγματείᾳ τῇ ἀποτελούσῃ τὸ δεύτερον μέρος τοῦ « Βραχέος Δοκιμίου » (Korte Verhandeling).

ριῶν καὶ προσεγγίζει πρὸς τὴν σχολαστικὴν δογματικὴν, ὅμως εἶναι ἐλευθερόφρων καὶ ἐν τῇ μηχανικῇ τῆς φύσεως ἐρμηνείᾳ συμφέρεται τῷ Γαλιλαίῳ, τῷ Καρτεσίῳ καὶ τῷ Ὠββεσίῳ· ἀποκρούει μετ' αὐτῶν τὰ τελικὰ αἷτια καὶ πᾶσαν ἔννοιαν σκοπιμότητος ἐν τῇ φύσει, ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ ἐξήγησις τῶν φυσικῶν πραγμάτων διὰ τοῦ θελήματος τοῦ θεοῦ ἀποτελεῖ ἄσυλον ἀγνοίας (asylum ignorantiae). Πλὴν ἡ συναρμογὴ καὶ συνένωσις διαφόρων στοιχείων δὲν μειοῖ τὸ παράπαν τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ φιλοσόφου· διότι τοῦτο εἶναι μάλιστα τὸ γνῶρισμα τοῦ μεγαλοφυοῦς, ὅτι τὴν ὑπάρχουσαν ἤδη ἐτοιμὴν παντοίαν ὕλην ἐπεξεργάζεται κατ' ἴδιον τρόπον καὶ χρησιμοποιεῖ καταλλήλως εἰς συγκρότησιν νέου πνευματικοῦ κατασκευάσματος.

Τὸ φιλοσόφημα τοῦτο ἀποτελεῖ ἀξιόλογον ἀπόπειραν ὅπως τὰς πρὸς ἀλλήλας ἀντιτιθεμένας ἀπόψεις τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς πνευματοκρατίας διαλλάξῃ διὰ τῆς ἀναγωγῆς πάντων εἰς μίαν μόνην οὐσίαν, διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἐνισμοῦ¹. Ὁρμώμενον δὲ ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ νοῦ ἡμῶν εἶναι καὶ ἀρχαὶ τῶν ὄντων· ὅτι πρὸς τὴν ὑποκειμενικὴν τῶν ἐννοιῶν τάξιν ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀντικειμενικὴ τῶν πραγμάτων τάξις· ὅτι ἄρα διὰ τῆς καθαρᾶς νοήσεως ἐπιτυγχάνεται ἡ τελεία γνῶσις τῆς τῶν πάντων ἀλληλουχίας—εἶναι προδήλως ὀρθολογικόν².

Π α ν θ ε ῖ α.—Εἶναι ὁ φιλόσοφος πεπεισμένος ὅτι διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὴν ὅλην τῶν ὄντων ἀλληλουχίαν, νὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ σαφήνειαν πάσης ἀ-

1. Ἡ νόησις καὶ ἡ ἔκτασις τοῦ Καρτεσίου ἐγένοντο κατηγορήματα τῆς μιᾶς οὐσίας· καὶ ὅπως ὑπάρχει μία οὐσία, οὕτω κρατεῖ καὶ μία αἰτιώδης ἐν πᾶσιν ἀλληλουχία.

2. Τὸ φιλοσόφημα τοῦτο θεωρεῖται ὡς τυπικὸν παράδειγμα ὀρθολογικοῦ καὶ δογματικοῦ συστήματος. Κατὰ τοῦτο οὐδὲν ὑπάρχει ἀδιάγνωστον ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων, οὐδὲν τὸ κενὸν ἐν τῇ συναφείᾳ τῶν ἐννοιῶν· ἡ γνῶσις δὲν εἶναι πρόβλημα οὐδ' ἐπιδιωκτέος σκοπός. Ἡ γνῶσις δηλαδὴ προέρχεται ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων· ἡ ἀληθὴς καὶ τελεία γνῶσις τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ τάξις καὶ ἀλληλουχία τῶν ἐννοιῶν, ἥτις τάξις εἶναι ἡ ἀναγκαία καὶ ἀτίδριος ἀκολουθία τῆς θείας νοήσεως, φυσικὴ ἄρα τάξις.

ληθοῦς γνώσεως· δὲν παραδέχεται τι ὡς ἀδιάγνωστον ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων οὐδὲ κενὸν ἐν τῇ συναφείᾳ τῶν ἐννοιῶν. Δυνάμεθα λοιπὸν κατὰ τοῦτον νὰ μάθωμεν τὴν μίαν ἀκολουθίαν καὶ ἀλληλουχίαν τὴν ἐν ἑαυτῇ τὰ πάντα περιλαμβάνουσιν, τὸ ἐν ᾧ πάντα νοοῦνται ὡς ὑπάρχοντα "Ἐν. Τὸ ἐν—πᾶν τοῦτο, οὐ ἐκτὸς οὐδὲν ὑπάρχει, ταυτίζεται πρὸς τὴν θεϊαν φύσιν· ἡ ἀίτιος πάντων τῶν ὄντων τάξις νοεῖται ὡς αὐτὸς ὁ θεός. Γνώριμον δ' εἶναι ὅτι ὁ ταυτισμὸς τοῦ θεοῦ πρὸς τὴν ἀίτιον τῶν ὄντων ἀλληλουχίαν καὶ τάξιν εἶναι τὸ γνώρισμα τῆς πανθεΐας.

Ὁ Σπινόζας ἀποφαίνει, ὡς εἶδομεν, τὴν οὐσίαν ὡς τὸ ἐν καὶ μόνον ὄν, οὐ ἐκτὸς οὐδὲν ὑπάρχει, οὕτω δὲ χαρακτηρίζων τὴν οὐσίαν ὡς θεὸν ἐμφανίζεται προστάτης τῆς πανθεΐας¹. Πλὴν ὅμως ἡ πανθεΐα αὐτοῦ δὲν εἶναι κατὰ τοῦτο καθαρὰ, ὅτι δὲν ἀρνεῖται, κατὰ τὰ εἰρημένα, εἰς τὸν θεὸν προσωπικότητα καὶ αὐτογνωσίαν². Καὶ ἦτο μὲν ἡ πανθεΐα ἡ κρατοῦσα ἐν τῷ 16ῳ καὶ τῷ 17ῳ αἰῶνι φιλοσοφικὴ τάσις, ἀλλὰ προσέλαβε νῦν νέαν μορφήν καὶ δύναμιν διὰ τοῦ Σπινόζα· ἡ ἄπειρος θεότης ἦτο αὐτῷ ἡ μόνη ἀγάπη, ἡ δὲ ἄπειρος ἀφοσίωσις εἰς τὴν γνῶσιν ἐκείνης ἀπετέλει ἔνθεον πάθος τοῦ ὑπερφυοῦς ἀνδρὸς τοῦ θυσιάσαντος τὰς ἐν ἑαυτῷ φυσικὰς δυνάμεις εἰς τὸ μόνον καὶ ἀληθὲς ἀγαθόν, τὴν γνῶσιν δηλονότι καὶ ἀγάπην τοῦ ἀπείρου θεοῦ³. Ἡ ἐννοια τοῦ θεοῦ, πρυτανεύουσα τοῦ ὅλου φιλοσοφήματος, προσποιεῖ αὐτῷ μυστικὴν τινα χροιάν καὶ ἐκπρεπῆ χάριν, οἷα οὐδαμοῦ ἴσως ἀλλαχοῦ ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διανοήσεως.

1. Ἀποτελεῖ μεγάλην παρανόησιν ἡ δοξασία ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα εἶναι «ἀκοσμία», αἴρουσα τὰ πεπερασμένα, ἢ πάλιν, «ἀθεΐα», ἀναιροῦσα τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ, (ιδεὲ ἄνωτ. σ. 269. 270).

2. Ἡ πανθεΐα τοῦ Σπινόζα δὲν εἶναι ὑλίζουσα τις ἢ καλολογικὴ πανθεΐα, οἷα ἡ τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως, οὐδὲ ἡ γνησίως θρησκευτικὴ καὶ μυστικὴ πανθεΐα τοῦ Ἰακώβου Βοήμου (Böhme), ἀλλ' εἶναι λογικὴ καὶ οὕτως εἰπεῖν μαθηματικὴ, ἐν μέρει δὲ καὶ δυναμικὴ, πανθεΐα.

3. Ἐν τῇ περὶ βελτιώσεως τοῦ νοῦ πραγματεία δεικνύεται ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων θεωρούμενα συνήθως ὡς ἀγαθὰ, εἶναι οὐδαμινὰ καὶ ὅτι τὸ μόνον ὡς ἀληθῶς ἀγαθὸν εἶναι ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη· εἶναι δὲ αὕτη ἐπακολουθημα οὐχὶ τυφλοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἀλλ' ὀρθῆς γνώσεως.

Φυσιοκρατία.—Θεωρῶν πάλιν ὁ Σπινόζας τὴν ἀίδιον τάξιν καὶ ἀλληλουχίαν τῶν ὄντων ὡς ἀναγκαίαν ἀκολουθίαν τῆς θείας φύσεως, οὐχὶ ὡς δημιουργήμα ἀλλὰ μόνον ὡς φύσιν (Deus sive Natura), γίνεται προστάτης τῆς φυσιοκρατίας¹. Καὶ ὄντως ἐν τῷ προκειμένῳ φιλοσοφῆματι τὰ πάντα εἶναι φύσις· ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἄπειρος καὶ ποιοῦσα φύσις, ὁ δὲ κόσμος, ὡς ἀίδιος ἀκολουθία ἐκείνου, εἶναι ἡ γινομένη φύσις· τὰ κατηγορήματα εἶναι αἱ ἀίδιοι καὶ ἄπειροι δυνάμεις τῆς φύσεως, τὰ δὲ κατὰ μέρος ὄντα παροδικαὶ ἐκδηλώσεις αὐτῆς· αἱ μὲν ψυχαὶ εἶναι νοοῦσαι, τὰ δὲ σώματα ἐκταταὶ φύσεις· ἡ ἔλλογος τάξις εἶναι ἡ ἀναγκαία τάξις τῆς φύσεως καὶ ἀπλῶς εἶπεῖν τὰ πάντα εἶναι φύσις. Ὁ μὲν θεὸς εἶναι ἡ αἰτία, τὰ δὲ φαινόμενα ἕκαστα τὰ ἀποτελέσματα πάντα παρίστανται ἐν τάξει αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, ἐνῶ ἡ φύσις ἐνεργεῖ οὐχὶ κατὰ σκοποὺς ἀλλ' αἰεὶ κατὰ μηχανικὰς αἰτίας².

Δογματικὸν καὶ μυστικὸν σύστημα.—Ὁ

1. Ἡ περὶ τῆς ὁ λόγος φυσιοκρατία εἶναι πρόδηλον ὅτι λαμβάνει τὴν Φύσιν ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ καὶ δὲν θεωρεῖ αὐτὴν ἐν τῇ περιορισμένῃ σημασίᾳ τῆς σωματικῆς ὕλης. Τοιαύτην στενὴν ἐκδοχὴν ἀποκρούει ῥητῶς καὶ ἐντόνως ὁ Σπινόζας παρατηρῶν (Epist. 73) τὰ ἐξῆς· « ἐάν τινες ὑπολάβωσιν ὅτι ἡ Θεολογικὴ καὶ πολιτικὴ πραγματεία μου σκοπεῖ νὰ ταυτίσῃ Θεὸν καὶ Φύσιν ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι Φύσις εἶναι μᾶζα ἡ σωματικὴ ὕλη, οἱ τοιοῦτοι πλανῶνται πλάνην δεινὴν ». Κακῇ τύχῃ εἰς τοιαύτην πλάνην περιέπεσον πολλοὶ καὶ ἐξέλαβον τὴν προκειμένην φιλοσοφίαν ὡς ἀθεϊαν καὶ ὑλισμόν. Ἦδη ὁ H. Morus (H. More) ἐν λατινιστὶ συντεταγμένῃ πραγματείᾳ (1679) ἐπεχείρησε νὰ ἀνασκευάσῃ (sic) τὴν « παχυλοτάτην ἀθεϊαν » (atheismus crassissimus) τοῦ φιλοσόφου, ὅστις « ὡς ῥυπαρὸς καὶ ἀκάθαρτος ἄθεος » (sordidus et lutulentus atheus) ἐταύτισε θεὸν καὶ ὕλην ! (Δὲν ἐνόησεν ὅτι ἡ Φύσις ἢ ὁ Θεὸς τοῦ Σπινόζα εἶναι τι ὑπὲρ τὴν νόησιν καὶ τὴν ἐκτάσιν, τ.έ. ὑπὲρ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ὕλην.)

2. Ἡ φύσις οὐδέποτε ἐνεργεῖ καθ' οἷονδῆποτε σκοπὸν ἀλλὰ μόνον κατ' αἰτία. Ἐὰν εἶχε σκοποὺς, δὲν θὰ ἦτο κατὰ τὸν φιλόσοφον τελεία· ἕκαστος προτιθέμενος σκοπὸς θὰ ἦτο μαρτύριον τῆς ἀτελείας τοῦ θεοῦ. Τὸ προκείμενον λοιπὸν φιλοσόφημα εἶναι σύστημα τῆς καθαρᾶς αἰτιότητος, μοναδικὸν ἐν τῷ εἶδει αὐτοῦ.

θεός, ἡ ἀίτιος τάξις καὶ φύσις, ὑπάρχει καθ' ἑαυτόν, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν ὄρων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἐὰν μὴ ὑπῆρχεν ἀναγκαῖα καὶ ἀίτιος ἡ τάξις τῶν ἰδεῶν, ὡς εἶναι καὶ ἡ τάξις τῶν ὄντων, δὲν θὰ ἦτο εἰς τὸν ἄνθρωπον δυνατὴ ἡ γνῶσις τῶν πραγμάτων. Ἡ σαφὴς καὶ τελεία γνῶσις ἡμῶν εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἡ τάξις καὶ ἀλληλουχία τῶν ἰδεῶν (ἐννοιῶν), ἣτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν θείαν νόησιν καὶ ἐπομένως πρὸς τὴν τάξιν τῆς φύσεως. Ἡ γνῶσις ἄρα ἡμῶν εἶναι ἐρριζωμένη ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων καὶ προϋποθέτει αὐτά. Ἐν τούτῳ δὲ κεῖται ὁ δ ο γ μ α τ ι κ ὸ ς χ α ρ α κ τ ῆ ρ τοῦ συστήματος.

Καθ' ὅσον δὲ ἡ νόησις καὶ ἡ ἔκτασις (τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ὕλη, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα) εἶναι μὲν ὡς δύο διάφοροι καὶ παράλληλοι σειραί, ἀλλ' ἐκφαίνουσιν ὅμως μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσίαν, κατὰ τοσοῦτο δύναται ἡ προκειμένη φιλοσοφία νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς φιλοσοφία τῆς τ α υ τ ὀ τ η τ ο ς.

Τέλος παρατηρητέον ὅτι ἡ ὀρθολογικὴ μέθοδος χρησιμεύει εἰς ὑπηρεσίαν καὶ προπαρασκευὴν τῆς μ υ σ τ ι κ ῆ ς θ ε ω ρ ί α ς. Διότι αἱ διὰ συλλογισμῶν προσγινόμεναι σαφεῖς ἔννοιαι προοδοποιοῦσι τὴν ἄμεσον γνῶσιν τοῦ θεοῦ· ὑπὲρ τὸν διασκεπτικὸν λόγον (ratio) τίθεται ὁ ἐνορατικὸς λόγος (intuitio), δι' οὗ ἡ ψυχὴ ἐποπτεύει ἀμέσως τὸν θεὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀγαπᾷ αὐτόν. Ἡ τοιαύτη μυστικὴ ἐποπτεία καὶ ἐνόρασις τοῦ θεοῦ, ἡ προσέγγισις πρὸς τὸν θεὸν καὶ ἡ κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίωσις αὐτῷ (ἡ τρόπον τινὰ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου), εἶναι ὁ ἀκρότατος τοῦ βίου ἡμῶν σκοπὸς καὶ ἅμα ὁ σκοπὸς τῆς σπινοζικῆς φιλοσοφίας ¹.

9. Ὠφέλεια τοῦ συστήματος.—Ἡ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ὠφέλεια τῆς προκειμένης φιλοσοφίας εἶναι πολλαπλῆ καὶ μεγάλη, καθὰ ἤδη παρετήρησεν ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς ἀπαριθμῶν τὰ ἀπὸ τῆς θεωρίας αὐτοῦ ὀφέλη. Α) Πρῶτον, λέγει, διδάσκει ἡμᾶς νὰ πράττωμεν μόνον κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ (ex solo Dei nutu) καὶ νὰ μετέχωμεν τῆς θείας φύσεως καὶ δὴ καὶ

1. Ἐνταῦθα μάλιστα εἶναι καταφανὴς ἡ συγγένεια, κάλλιον δ' εἰπεῖν ἡ ἀνακαίνισις τῆς πλατωνικῆς (ἐν εὐρυτέρῳ ἐννοίᾳ) φιλοσοφίας.

τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσω τελειότερας πράξεις πράττομεν καὶ ὅσω πλειότερον νοοῦμεν τὸν θεόν. Ἡ προκειμένη λοιπὸν θεωρία, πλήν τοῦ ὅτι ἀποδίδει εἰς τὴν ψυχὴν πλήρη γαλήνην, ἔχει καὶ τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι διδάσκει ποῦ κεῖται ἡ ὑπερτάτη ἡμῶν εὐτυχία καὶ μακαριότης, τουτέστιν ὅτι ἔγκειται μόνον ἐν τῇ γνώσει τοῦ θεοῦ, ἐξ ἧς γνώσεως ἀγόμεθα εἰς ἐπιτέλεσιν ἐκείνων μόνον τῶν πράξεων ὅσας ὑπαγορεύει ἡ ἀγάπη καὶ ἡ εὐσέβεια. Ἐντεῦθεν νοεῖται, πόσον ἀφίστανται τῆς ἀληθοῦς ἐκτιμήσεως τῆς ἀρετῆς ὅσοι τὴν ἀρετὴν καὶ τὰς κατ' αὐτὴν πράξεις ἐκλαμβάνουσιν ὡς τελείαν δούλωσιν, δι' ἣν προσδοκῶσι νὰ τιμηθῶσιν ὑπὸ τοῦ θεοῦ διὰ μεγίστων ἀμοιβῶν· ὡς ἐὰν αὐτὴ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εἰς τὸν θεὸν ὑποταγὴ μὴ ἦτο αὐτὴ αὕτη ἡ εὐτυχία καὶ ἡ ὑπερτάτη ἐλευθερία¹.

Β) Διδάσκει πῶς πρέπει νὰ προσφερώμεθα πρὸς τὰ πράγματα τῆς τύχης, ἤτοι πρὸς ὅσα δὲν κεῖνται ἐφ' ἡμῖν (δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἡμῶν), ἐν ἄλλοις λόγοις, πρὸς τὰ πράγματα, ἅτινα δὲν ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς φύσεως ἡμῶν. Διδάσκει λοιπὸν νὰ ἀναμένωμεν καὶ νὰ ὑπομένωμεν ἀμφοτέρας τὰς ὀψεις (ἀγαθὴν καὶ κακὴν) τῆς τύχης μετ' ἀταραξίας καὶ ἀπαθείας (*aequo animo*). Καὶ εὐλόγως· διότι πάντα ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς αἰωνίου βουλῆς τοῦ θεοῦ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀνάγκην, μεθ' ἧς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ τριγώνου συνάγεται ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι αὐτοῦ ἰσοῦνται πρὸς δύο ὀρθάς.

Γ) Ἡ προκειμένη φιλοσοφία ὠφελεῖ τὸν κοινωνικὸν βίον, διότι διδάσκει νὰ μὴ μισῶμεν μηδένα, νὰ μὴ καταφρονῶμεν, νὰ μὴ χλευάζωμεν, νὰ μὴ ὀργιζώμεθα, νὰ μὴ φθονῶμεν μηδένα. Ἐπὶ τούτοις διδάσκει ὅπως ἀρκῆται ἕκαστος εἰς ὅσα ἔχει καὶ βοηθῆ τὸν πλησίον· τοῦτο δὲ νὰ πράττη οὐχὶ ὑπὸ γυναικείου οἴκτου ἢ προκαταλήψεως ἢ δεισιδαιμονίας κινούμενος ἀλλ' ὑπὸ μόνου τοῦ Λόγου ἀγόμενος.

Δ) Τέλος οὐ μικρὸν ὠφελεῖ ἡ θεωρία αὕτη καὶ τὴν πολιτικὴν

1. Ἡ ἀρετὴ δηλαδὴ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀμοιβῆς ἀλλ' ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ ταύτην, τὴν εὐτυχίαν δηλονότι καὶ τὴν ἐλευθερίαν.

κοινωνίαν· διότι διδάσκει πῶς πρέπει νὰ κυβερνῶνται καὶ νὰ παιδεύωνται οἱ πολῖται, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δοῦλοι ἀλλὰ νὰ ἐπιτελῶσιν ἐλευθέρως τὰ βέλτιστα¹.

10. Ἀξία τοῦ φιλοσόφηματος.—Τὸ ἐν τοῖς πρόσθεν ὑποτυπωθὲν φιλοσόφημα φέρει βαθεῖαν καὶ ἀπαραγνώριστον τὴν σφραγίδα τοῦ ἰδρυτοῦ, εἰς οὗ τὴν θρησκευτικὴν διανόησιν ὁ θεὸς φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ πᾶν. Ὁ Σπινόζας, φύσις θρησκευτικὴ καὶ μυστικὴ, ἐπόθει τὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ καὶ τὸν πόθον τοῦτον ἐσπούδασε νὰ πληρῶσῃ διὰ φιλοσοφίας ὀρθολογικῆς. Ἔταξε λοιπὸν τὴν ὀρθολογικὴν μέθοδον εἰς ὑπηρεσίαν τῆς μυστικῆς καὶ ταύτην ἐνίσχυσε δι' ἐκείνης. Τοιούτῳ τρόπῳ ἡ εὐλαβῆς ὁρμὴ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ἀπεπληροῦτο διὰ τῶν ἐναργῶν καὶ σαφῶν μέσων τῆς αὐστηρᾶς νοήσεως. Εἶναι δὲ λίαν σημαντικὸν τὸ ὅτι ἐν τῇ συγκράσει καὶ συνάψει διαφόρων στοιχείων ἀπέφυγεν ὁ φιλόσοφος πάσας τὰς ἐνδεχομένας νὰ ἀνακύψωσιν ὑπερβολὰς ὤκειωμένος πρὸς τὴν αὐστηρὰν (καρτεσιακὴν) λογικὴν μέθοδον ἀπέφυγε τὰς ἀποκαλυπτικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ μυστικισμοῦ· ἐμπεφορημένος δὲ πάλιν θρησκευτικῆς διαθέσεως δὲν ἤρκεσθη εἰς τὰς κενὰς καὶ ἀφηρημένας ὑποθέσεις τῆς φυσιοκρατίας.

Εἰ καὶ μὴ εἶναι τὸ φιλοσόφημα τοῦ Σπινόζα ὅλως ἀπηλλαγμένον δυσχερειῶν μηδὲ παρέχει ἐν πᾶσιν ἐπαρκῆ τῶν μεγάλων προβλημάτων ἐξήγησιν, ὅμως θαυμάζεται καὶ ὑπὸ τῶν σφοδρότατων ἔτι πολεμίων αὐτοῦ διὰ τὴν στερρὰν ἐνότητα καὶ τὴν αὐστηρὰν ἀκολουθίαν, μεθ' ἧς διεξάγει τὸν πανθεικὸν ἐνισμὸν. Τὸ φραστικὸν αὐτοῦ ὕφος εἶναι ξηρὸν καὶ ψυχρὸν, οἷον ἐποίει κατ' ἀνάγκην ἡ μαθηματικὴ τῆς ἐκθέσεως μέθοδος, οὐδὲ διακοσμεῖται ὑπὸ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκείνης χάριτος, ἣτις ἀπαντᾷ παρ' ἄλλοις φιλοσόφοις καὶ ὑπάρχει ἀπαράμιλλος παρὰ τῷ ἡμετέρῳ Πλάτωνι. Ἀλλ' ἡ συστηματικὴ τῶν διανοημάτων ἐνότης εἶναι οὕτως ἰσχυρά, ὥστε ἀσκεῖ σφοδρὰν ἐπιβολὴν καὶ τρόπον τινὰ κατασπᾷ (ἀναγκάζει ἰσχυρῶς) τὸν μελετητὴν καὶ ἄκοντα εἰς συγκατά-

1. Eth. 2, 49, schol.

θεσιν. Ὁ ἑναρμόνιος συνδυασμὸς διαφόρων στοιχείων, ἡ μεγαλεπήβολος σπουδὴ πρὸς παραγωγὴν πάντων τῶν ὄντων ἐκ μιᾶς ἀπείρου οὐσίας καὶ ἡ προσπάθεια τῆς κατοπτεύσεως τῶν πραγμάτων ὑπὸ τὸ εἶδος καὶ τὸ φῶς τῆς αἰωνιότητος (sub specie aeterni), ἡ θρησκευτικὴ χροιά τοῦ συστήματος καὶ ἡ θεῖον ἀληθῶς μῦρον ἀναβλύζουσα ἠθικὴ καθαρότης αὐτοῦ, πᾶσαι αὗται αἰ ἀρεταὶ ἐφέλκουσιν οἷονεὶ δέσμιον τὸν ἐρευνητὴν καὶ ἀσκοῦσι μυστικὴν γοητείαν· ναί, ἀληθινὴν μαγείαν, ἣτις συνήρπασεν ἄνδρας ἐν τῇ διανοήσει ὑπερόχους, ἐν οἷς ὁ Γκαϊτε καὶ ὁ Schleiermacher. Ὅσῳ τις ἀκριβέστερον κατανοεῖ τὸ ἄλλως δύσκολον τοῦτο φιλοσόφημα καὶ βαθύτερον εἰσχωρεῖ εἰς τὰς λεπτομερείας, τοσούτῳ μᾶλλον θαυμάζει τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ καὶ ἰσχυρότερον θέλγεται ἐκ τοῦ μεγαλοπρεποῦς πνευματικοῦ ἀριστουργήματος¹.

10. ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΚΑΙ ΦΙΛΟΙ ΤΟΥ ΣΠΙΝΟΖΑ

1. Ἀντίπαλοι καὶ πολέμιοι. — Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα τὸ κατ' ἀρχὰς μὲν κατεπολεμήθη ἐντόνως, ὕστερον δ' ὅμως ἀνεγνωρίσθη, ἐτιμήθη προσηκόντως καὶ ἔσχε θερμοὺς θιασώτας. Κατὰ πρῶτον ἐπεκρίθη ἡ Tractatus theologico-politicus, ἐν ᾗ πραγματεία ἀπητεῖτο ἡ περὶ τὴν ἔκφρασιν τῶν ἐπιστημονικῶν πεποιθήσεων ἐλευθερία· ἔπειτα δὲ ἀπεδοκιμάσθησαν καὶ αἱ ὄντολογικαὶ τοῦ φιλοσόφου θεωρίαι ὡς κηρύττουσαι τὴν φυσιοκρατίαν, τὴν πανθεΐαν ἢ (κατ' ἄλλους) τὴν ἀθεΐαν. Ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοὶ θεολόγοι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Καρτεσιακοὶ καθήπτοντο σφοδρῶς τοῦ Σπινόζα καὶ ἐστηλίτευον αὐτὸν ὡς ἀσεβῆ καὶ ἄθεον. Εὐθύς δ' ἐπηκολούθησαν καὶ αἱ ἐπίσημοι ἐπικρίσεις καὶ ἀποδοκίμασίαι, γενόμεναι ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καὶ τῆς πολιτείας καὶ τῆς Αὐλῆς τῆς Ὀλ-

1. Περὶ τὸ φιλοσόφημα τοῦ Σπινόζα ἐδέησε νὰ διατρίψωμεν ἐκτενέστερον ἄλλως τε καὶ διότι ἔπρεπε, δι' ἀκριβεστέρας ἐρεύνης καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν, νὰ ἀπαλλάξωμεν αὐτὸ πλανῶν καὶ παρανοήσεων εἰς ἃς περιέπεσον πολλοὶ μελετηταὶ καὶ ἱστορικοί.

λανδίας· και ἡ προμνημονευθεῖσα συγγραφή κατελέχθη εἰς τὰ αἵρετικὰ βιβλία. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ κατὰ τοῦ φιλοσόφου κατακραυγή, ὥστε και ὁ ἐκ τῶν ἀρίστων μαθητῶν και φίλος αὐτοῦ E. Tschirnhaus δὲν ἐτόλμα νὰ ἀντεῖπη εἰς τὰς κατηγορίας μηδὲ νὰ ὁμολογήσῃ δημοσίᾳ ὅτι ἐπρέσβευε τὰς θεωρίας τοῦ διδασκάλου¹.

Τούτων οὕτως ἐχόντων οὐδὲν θαυμαστὸν ὅτι ἀνέκυψε ταχέως ὁ συγγραφικὸς κριτικὸς ἔλεγχος. Ὁ ἐκ Γάλλων ἔλκων τὸ γένος Ἰάκωβος Θωμάσιος (1622-1684), γεννηθεὶς και δράσας ἐν Λιψία ὡς καθηγητῆς τοῦ ἐκεῖ Πανεπιστημίου συνέγραψεν ἄλλα τε πολλὰ² και πραγματείαν κατὰ τοῦ Σπινόζα ἐπιγραφομένην « Πρόγραμμα κατ' ἀνωνύμου γράψαντος περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ φιλοσοφεῖν »³.

Τῷ αὐτῷ ἔτει (1670) ὁ Φρειδερίκος R a p p o l t γενόμενος καθηγητῆς τῆς θεολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Λιψίας ἐξεφώνησεν εἰσιτήριοιον λόγον κατὰ τῶν ὀπαδῶν τῆς Φυσιοκρατίας (*Oratio contra naturalistas*)⁴, ἐν ᾧ ἀπεκάλει τὸν συγγραφέα

1. Ὁ ἀνὴρ οὗτος (1651 — 1708), μαθηματικὸς και φυσικὸς και λογικὸς, ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Ὁλλανδίᾳ διατρίψας, συνεδέθη ὕστερον προσωπικῶς μετὰ τοῦ Λεῖβνιτίου, οὗ και ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν. Ἐγραψεν ἱκανὰ συγγράμματα, ἐν δὲ τῷ ἐπιγραφομένῳ « *Medicina mentis sive artis inveniendi praecepta generalia* » (ἐν Ἀμστελδᾶμ 1687 και ὕστερον πολλάκις) φαίνεται ζωηρὰ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Σπινόζα. Καὶ ἡ ἐπιγραφή δὲ τοῦ βιβλίου τούτου ὁμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ τὴν ἐν τῷ ἔργῳ « *De emendatione intellectus* ». εἶναι δὲ ἀξία προσοχῆς ἡ γνώμη τοῦ ἀνδρὸς (στενοῦ φίλου, ὡς εἴρηται, και ἐκλεκτοῦ μαθητοῦ τοῦ φιλοσόφου), καθ' ἣν ὁ Σπινόζας διέκρινε τὸν θεὸν ἀπὸ τῆς (ἐνύλου) φύσεως και εἶχε περὶ θεοῦ ἀκριβεστέραν ἔννοιαν ἢ ὁ Καρτέσιος.

2. Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Θωμασίου μνημονευτέα τὰ ἐπιγραφόμενα *Breviarium Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum*, 1658. — *Philosophia practica*, 1661. — *Schediasma historicum*, 1665. 2α ἐκδ. ἐπιγραφομένη *Origines historiae philosophicae et ecclesiasticae*, 1699. — *Exercitatio de Stoica mundi existione*, 1672. — *De doctoribus scholasticis*, 1676. — *Erotematica metaphysica*, 1705.

3. *Programma adversus anonymum de libertate philosophandi*, 1670.

4. Ὁ λόγος οὗτος ἐδημοσιεύθη ὕστερον ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφο-

τῆς θεολογικο - πολιτικῆς πραγματείας ἀρνητὴν τοῦ θεοῦ φυσιοκρατικόν. Καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἔγραψαν κατὰ ταύτης τῆς διαβοήτου καταστάσεως πραγματείας, ὡς ὁ ἰανσενιστὴς θεολόγος Ἴω. Μοϋσαῖος, ὁ πρῶτως διαγνοὺς τὸν Σπινόζαν ὡς συγγραφέα τῆς ἀνωνύμου πραγματείας¹, ὁ ἐν Χάγῃ ἱεροκέρυξ Ἰάκωβος V a t e l e r², ὁ ἐν Utrecht καθηγητὴς R e g u e r a M a n s v e l d t³. Καὶ ὁ ἐξ Ἀμστελοδάμου Φραγγίσκος C u p e r u s ἐπέκρινε τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος Πραγματείαν ἐν συγγραφῇ⁴, ἐν ἣ προεθυμεῖτο νὰ ἐλέγξῃ τὰς ἀρχὰς τῆς πανθεΐας καὶ νὰ δείξῃ ὅτι κρατεῖ συμφωνία τῆς ἀγ. Γραφῆς καὶ τῆς Λογικῆς. Ῥητέον δὲ ὅτι αἱ ἐν τῇ θεολογικοπολιτικῇ πραγματεία περιεχόμεναι ἱστορικαὶ καὶ κριτικαὶ θεωρίαι ἐπέδρασαν ἐπὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπὸ τῶν χριστιανῶν θεολόγων γινομένης ἐρεῦνης τῆς Γραφῆς.

Ἐκ τῶν πρώτων πολεμίων τοῦ σπινοζαϊσμοῦ ἦτο ὁ κατ' ἀρχὰς καρτεσιακὸς καὶ ὕστερον μυστικὸς Πέτρος P o i r e t⁵. Οὗτος, καθὰ εἶδομεν, ἐν τῇ δευτέρᾳ καὶ τῇ τρίτῃ ἐκδόσει τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ ἐπιγραφομένου « Λογικαὶ σκέψεις περὶ θεοῦ, ψυχῆς καὶ κακοῦ » ἐπεξήρχετο σφοδρῶς κατὰ τοῦ Σπινόζα· ἀπεκάλει τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ « στάδιον καὶ κατήχησιν τελείαν ἀθεΐας » (*curriculum et catechismus atheismi absolutus*), εὑρισκε δὲ ταύτης τρία κύρια γνωρίσματα, τὴν ἀσέβειαν δηλονότι καὶ τὴν μωρίαν καὶ τὸ προσωπεῖον τῆς μαθηματικῆς ἀληθείας ἢ βεβαιό-

μένω « Opera Theologica », 1692.

1. Ὁ ἔλεγχος τοῦ Μουσαίου ἐπεγράφετο « Tractatus theologico — politicus, ad veritatis lucem examinatus, 1674.

2. Τοῦτου ἡ ἐλεγκτικὴ συγγραφὴ ἐπεγράφετο « Vindiciae miraculorum per quae divinae religionis et fidei Christianae veritas olim confirmata fuit, adversus profanum auctorem tractatus theol. — polit. B. Spinozam, 1674.

3. Οὗτος ἔγραψεν « Adversus anonymum theologico — politicum liber singularis. Ἐν Ἀμστελοδάμῳ 1674.

4. Αὕτη ἐπεγράφετο « Arcana atheismi revelata, philosophyce et paradoxe refutata examine tract. theol — politici ».

5. Ἴδὲ ἄνωτ. σ. 204 ἐξ.

τητος (impietas, futuitas et mathematicae veritatis sive certitudinis larva).

Οὐχ ἤττον δριμέως ἐστηλίτευσε τὸν Σπινόζαν ὁ σκεπτικὸς Bayle χαρακτηρίσας τὸν φιλόσοφον ὡς « ἀπὸ συστήματος ἄθεον »· κατεπολέμει δὲ τὴν θεωρίαν ἐκείνου ὡς ταυτίζουσαν θεὸν καὶ φύσιν, ὡς τερατωδεστάτην ὑπόθεσιν (la plus monstruense hypothèse), ἀτοπωτάτην καὶ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὰς ἐναργεστάτας ἐννοίας τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας· οὕτω δ' ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ὑποτίμησιν καὶ δυσφήμησιν τῆς σπινοζικῆς φιλοσοφίας.

Κατὰ τὴν τῆς « Θεολογικο-πολιτικῆς πραγματείας » καὶ τῆς Ἠθικῆς τοῦ Σπινόζα συνέγραψεν ὁ Καρτεσιακὸς Lambert Velt h u y s e n ἰδίαν πραγματείαν ἐπιγραφομένην « Πραγματεία περὶ τῆς φυσικῆς λατρείας καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικότητος »¹. Καὶ ἕτερος δὲ καρτεσιακός, ὁ Χριστοφόρος Wittich ἔγραψε κατὰ τῆς Ἠθικῆς τοῦ φιλοσόφου ἔργον ἐπιγραφόμενον « Ἀντισπινόζας, ἤτοι ἐξέτασις τῆς Ἠθικῆς τοῦ Βενεδ. Σπινόζα »².

Ἄλλοι πάλιν κατεπολέμουν τὸν σπινοζαϊσμὸν ὁμοῦ μετὰ τοῦ καρτεσιανισμοῦ ὡς πηγῆς καὶ ἀρχῆς ἐκείνου. Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Aubert de Versé, ὅστις ἐν τῷ βιβλίῳ τῷ ἐπιγραφόμενῳ « Ἡ ἠττηθεῖσα ἀσέβεια, ἤτοι πραγματεία κατὰ τοῦ Σπινόζα, ἐν ἣ ἀνασκευάζονται τὰ θεμέλια τῆς ἀθεΐας αὐτοῦ »³, κακίζει μὲν τὰ δόγματα τοῦ φιλοσόφου ὡς ἀθεϊκά, ἐλέγχει δὲ προσέτι τὰς κυριωτάτας θεωρίας τοῦ καρτεσιανισμοῦ ὡς ρίζαν οὔσας καὶ πηγὴν ἐκείνων· ὁ Ἰω. Regius (ἄλλος παρὰ τὸν παλαιότερον Καρτεσιακὸν Ἑρρίκον Regius), ἐλέγξας ἐν ἰδίᾳ συγγραφῇ⁴ τὴν περὶ τοῦ θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ φιλοσόφου⁵· ὁ βενεδικτῖνος

1. Tractatus de cultu naturali et origine moralitatis. Ret. 1680.

2. Anti - Spinoza sive Examen Ethices Ben. de Spinoza, Amst. 1690.

3. L' impie convaincu ou Dissertation contre Spinoza, dans laquelle on réfute les fondements de son athéisme, 1684.

4. Réfutation de l'opinion de Spinoza touchant l'existence et la nature de Dieu.

5. Τοῦ αὐτοῦ ἕτερον ἔργον ἐπιγράφεται « Cartesius verus Spinozismi

Φραγγίσκος Lamy, όπαδός του Μαλεβραγχίου, γράφας «'Αναίρεσιν τῆς νέας άθεΐας»¹ και προθυμούμενος νά ανασκευάση τὸ φιλοσόφημα του Σπινόζα. Παραπλήσια έποΐει και ὁ V. P a r r o, καθαπτόμενος του τε καρτεσιανισμού και του Σπινοζαΐσμου, ὡς εξηρητημένου τούτου εξ' εκείνου². "Άλλοι δ' εκ του έναντίου ήρ- νοϋντο τοιαύτην εξάρτησιν. Οὕτως ὁ B u a r d u s A n d a l a, καθηγητῆς τῆς θεολογίας, έν πραγματεΐα έπιγραφομένη «'Ο άληθινός Καρτέσιος καταλυτῆς του σπινοζαΐσμου»³, έπειράτο νά δείξη ὅτι ὁ σπινοζαΐσμός δεν έχει συγγένειαν προς τήν φιλοσοφίαν του Καρτεσίου αλλά προς τήν Στοάν.

Έν 'Αγγλία δεν έτυχεν ή φιλοσοφία του Σπινόζα ευ- μενοϋς ύποδοχῆς. Ίδία ή θεολογικο-πολιτικῆ πραγματεΐα ένε- ποΐησεν ούχι άγαθὴν αΐσθησιν ένεκα του έν αὐτῇ γινομένου έλέγ- χου τῆς άγ. Γραφῆς. 'Ο πλατωνικός 'Ραφ. C u d w o r t h έν τῷ έργῳ αὐτου τῷ έπιγραφομένῳ «Τὸ άληθές πνευματοκρατι- κὸν σύστημα του σύμπαντος»⁴ ποιεΐται λόγον περι τῆς πραγμα- τεΐας εκείνης και άπορρίπτει τὸν έν αὐτῇ διεξαγόμενον έλεγχον τῶν θαυμάτων. 'Ο δ' 'Ερρικος M o r e έγραψε δριμεΐαν έπιστο- λήν κατά τῆς θεολογικο-πολιτικῆς πραγματεΐας⁵ και προσέτι διατριβήν κατά τῶν θεωρημάτων 7 και 14 του πρώτου βιβλίου τῆς 'Ηθικῆς⁶.

Τῷ 1683 ήλθεν εΐς φῶς άνώνυμος μετάφρασις του περι θαυ- μάτων κεφαλαίου τῆς θεολογικο-πολιτικῆς πραγματεΐας, έπιγρα- φομένη «Τὰ θαύματα δεν εΐναι παράβασις τῶν νόμων τῆς φύ-

architectus» έν ᾧ δεικνύεται ὅτι ή φιλοσοφία του Καρτεσίου εΐναι ή βάση του σπινοζαΐσμου.

1. *Nouvel athéisme renversé*, 1706.

2. *Spinozismus detectus*, 1721.

3. *Cartesius verus Spinozismi eversor*, 1719.

4. *The true intellectual system of the universe*. Lond. 1678.

5. Αὕτη εΐρίσκειται έν τοῖς *Opera omnia* του συγγραφέως, τόμ. 1. σ. 563 έξ.

6. Αὐτ. σ. 615 έξ.

σεως»¹. Εἰς ἀπάντησιν δὲ καὶ ἀναίρεσιν αὐτῆς ἐξεδόθη εὐθὺς μετ' ὀλίγον ἐλεγκτικὴ συγγραφὴ ἐπιγραφομένη « Τὰ θαύματα ὑπερβαίνουσι τὴν φύσιν καὶ ἀντίκεινται αὐτῇ »². Μετ' ὀλίγα δ' ἔτη (τῷ 1697) ὁ Ματθαῖος E a r b e r y ἐξέδωκε βιβλίον ἐπιγραφόμενον « Ἐλεγχος καὶ ἀνασκευὴ τοῦ δεισμοῦ· ἀπάντησις εἰς βιβλίον ἐπιγραφόμενον « Tractatus theologico-politicus »³.

Καὶ ὁ δειστής Ἰω. T o l a n d ἠσχολήθη συντόνως περὶ τὰ ἔργα τοῦ Σπινόζα, ἀπέφαινε δὲ τὸ σύστημα αὐτοῦ ὡς ἀστήρικτον καὶ προήνεγκε μάλιστα τὴν μομφὴν⁴ ὅτι ὁ Ὁλλανδὸς φιλόσοφος ἀδυνατεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν κίνησιν. Ὁ δὲ Σαμουήλ C l a r k e ἐν τοῖς Λόγοις αὐτοῦ ἀπεδείκνυε τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ ἀντιμαχόμενος πρὸς τὸν Ὁββέσιον καὶ τὸν Σπινόζαν καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν· ἰδίᾳ δ' ἔψεγε τὴν θεωρίαν τοῦ Σπινόζα τὴν περὶ οὐσίας, ἐνισμοῦ καὶ ὑπεξουσίου⁵.

Ὁ Ἀνδρέας πάλιν Μιχ. R a m s a y (1681 - 1743) ἐπεχείρησεν ἐν ταῖς « Φιλοσοφικαῖς ἀρχαῖς τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας »⁶ νὰ ἀναπτύξῃ καὶ ἀνασκευάσῃ διεξοδικῶς τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς Ἠθικῆς.

Οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι Λώκκιος, Βερκελέϊος καὶ Χιούμιος, ὀλίγον ἠσχολήθησαν περὶ τὰς σπινοζικὰς θεωρίας. Μόλις δὲ περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος, ὅτε ἐν Γερμανίᾳ ἀνεζωογονήθη καὶ ἐτιμήθη ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα, τότε ἐπέδειξαν καὶ οἱ Ἄγγλοι ἱκανὸν διαφέρον πρὸς αὐτήν.

Ἐν Γερμανίᾳ.— Πρῶτος ὁ Ἑρρικὸς H o r c h i u s, καθηγητῆς ἐν Herborn, ἐξέδωκε τῷ 1692 σύγγραμμα ἐπικριτικὸν τῆς σπινοζικῆς Ἠθικῆς ἐπιγραφόμενον « Ὁκτὼ θεολογικαὶ

1. Miracles, no violation of the laws of nature.

2. Miracles works above and contrary to nature.

3. Deismus examin'd and confuted, an answer in a book intituled Tractatus theologico — politicus. Lond. 1697.

4. Τοῦτο ἐποίει ἐν ταῖς « Letters to Serena » 1704. (Ἐπιστ. 4 καὶ 5).

5. A demonstration of the being and attributes of God. Lond. 1705.

6. Philosophical principles of natural and revealed religion, 1748.

ἔρευναι περὶ τῆς ἐκ τοῦ θεοῦ καταγωγῆς τῶν ὄντων, ἐναντίον τοῦ Βεν. Σπινόζα »¹, ὕστερον δὲ καὶ ἄλλα παρεμφερῆ². Ὁ δὲ Χριστιανὸς K o r t h o l t ἐξέδωκε τῷ 1680 ὑβριστικὸν ἔργον, « περὶ τριῶν ἀπατεῶνων » ἐπιγραφόμενον³, ἐνθα καθήπτετο τοῦ Ἑρβέρτου Cherbury, τοῦ Ὁββεσίου καὶ τοῦ Σπινόζα, οὓς ἐχαρακτήριζεν ἀπὸ κοινοῦ ἀπατεῶνας, ὑπέρτερον δὲ τῶν ἄλλων ἀπατεῶνα ἀπεκάλει τὸν τελευταῖον.

Πολλῶ δ' ὕστερον (τῷ 1699) ὁ Γεω. Wa c h t e r (1663 - 1757) ἐν συγγραφῇ ἐπιγραφομένῃ « ὁ σπινοζαϊσμός ἐν τῷ ἰουδαϊσμῷ... »⁴ ἐπειρᾶτο νὰ δείξῃ ὅτι αἱ θεωρίαι τῆς Ἠθικῆς τοῦ Σπινόζα συνάδουσι πρὸς τὰς ἀποφάνσεις τῆς Καββάλας καὶ ὅτι εἶναι ὁμοίως αὐταῖς ἀσύστατοι, διότι θεοῦσι τὸν κόσμον. Ἄλλ' ἐν νεωτέρᾳ συγγραφῇ⁵ παρεδέχετο μὲν καὶ νῦν τὴν συμφωνίαν τοῦ φιλοσόφου πρὸς τὴν Καββάλαν, ἀλλ' ἀνεκάλει τὰς προτέρας κατηγορίας παρατηρῶν ὅτι ἡ κατὰ Σπινόζαν οὐσία εἶναι μόνον πνεῦμα. Ἐν ὀψιαιτέροις δ' ἔργοις φαίνεται ὅτι ᾤκειώθη μᾶλλον πρὸς τὸν Ὁλλανδὸν φιλόσοφον· διότι ἐδείκνυεν ὅτι πολλαὶ ἀποφάνσεις αὐτοῦ προωδοποίησαν τὴν περὶ φυσικοῦ δικαίου θεωρίαν, ὡς καὶ τὴν περὶ προδιατεταγμένης ἁρμονίας⁶. Πλὴν ἀπέφευγε νὰ ὁμολογήσῃ δημοσίᾳ τὴν πρὸς τὸν σπινοζαϊσμόν συμπάθειαν αὐτοῦ.

Ὁ Λεϊβνίτιος, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἔργον τοῦ Wachter « Elucidarius », συνέταξε Παρατηρήσεις εἰς αὐτό, ἥτοι ἔλεγχον τῶν σπινοζικῶν θεωριῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μοναδολογίας⁷.

1. Investigationes theologicae VIII circa origines rerum ex Deo contra B. de Spinoza Herb. 1692.

2. Archetypus seu scrutinium naturae spiritualis et corporeae... 1713. — Invisikilia in rebus ab ipso facta visibilia contra Spinozam..., 1719.

3. De tribus impostoribus...

4. Der Spinosismus im Judentum..., 1699.

5. Elucidarius Cabbalisticus... 1706.

6. Τοῦτο ἐποίει ἐν τῷ « Origines iuris naturalis » καὶ ἐν τῷ ἄνωμόμως ἐκδοθέντι ἔργῳ « Die mit ihr Selbst streiten der Harmonie der neuerem Weltweisen ».

7. Animadversiones ad J. C. Wechter librum de recondita Hebraeorum philosophia.